

Wiesława STRABEL

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie

Instytut Architektury

„[...] Według mnie istotną rzeczą jest to, że człowiek rozważny powinien dołożyć wszelkich starań, aby trud i wydatki poniesione na budowanie nie poszły na marne, a samo dzieło było wieczne i zdrowe”.

Alberti¹

PRZESTRZENIE PUBLICZNE A ZDROWIE

Streszczenie. Artykuł przedstawia problem przestrzeni publicznych w strukturze miasta w wymiarze jakościowym: od lokalnego po metropolitalny, i na tym tle zależności pomiędzy zdrowiem publicznym a jakością publicznych przestrzeni miejskich. Uzasadnieniem aspektu zdrowotności w kształtowaniu nowych przestrzeni publicznych jest element rekompensaty zaległości cywilizacyjno-środowiskowych w rozwoju miast, mający swoje źródło w przemysłowej specyfice miast centrum Aglomeracji Górnośląskiej.

Słowa kluczowe: przestrzenie publiczne, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zdrowie publiczne, tereny poprzemysłowe.

PUBLIC SPACES AND HEALTH

Summary. The paper presents the problem of public open spaces in the structure of a city seen as a quality factor: From local to metropolitan scale. Against this background shown are the interactions between public health and the quality of public city spaces. The motivation of the health aspect in the shaping of new public spaces is the compensation of civilisation and environmental arrears in the urban development. This compensation is routing from the industrial specific of the cities in Silesian Agglomeration.

Key words: public spaces, master plans, public health, former industrial areas.

¹ Alberti L.B.: Książ dziesięć o sztuce budowania. PWN, Warszawa 1960, s. 29

1. Wprowadzenie

Jako urbaniści i jednocześnie mieszkańcy przemysłowych i poprzemysłowych miast śląskich obserwujemy proces budującego się współcześnie znaczenia miejskich przestrzeni publicznych. Także aktywnie uczestniczymy w praktycznym (projektowym) uzupełnianiu istniejących zaległości, poszukując w opracowywanych koncepcjach architektoniczno-urbanistycznych ważnych argumentów dla ich realizacji. Jednak to nie tylko od profesjonalnej wiedzy i aktywności zawodowej zależy skala i zakres modernizacji urbanistycznej, a później realizacji i eksponowania przestrzeni wyróżnionych ze względu na ich społeczną treść, zgodnie z potrzebami społeczności lokalnych (i ponadlokalnych). Założeniem artykułu jest zwrócenie uwagi na związki pomiędzy kształtowaniem przestrzeni, wprowadzaniem ładu przestrzennego, zasad kompozycji urbanistycznej i wreszcie krajobrazu, a poprawą kondycji gospodarczej i zdrowotnej miast. Jest oczywiste, że miejski wymiar zdrowia określa kondycję zdrowotną jego mieszkańców. W odniesieniu do wymiaru ponadlokalnego zauważyć możemy znaczący w skali zespołu miast (np. dla pasma Katowice–Gliwice), efekt synergii.

2. Zdrowie miasta – zdrowie człowieka, czyli od struktury przestrzennej do zdrowego mieszkańca

Ze względu na przemysłowy rodowód miast śląskich i cywilizacyjne opóźnienia spowodowane kolonialnym wręcz charakterem ich traktowania przez ostatnie kilkadziesiąt lat wskazać należy czynnik zdrowia jako ważny dodatkowy argument modernizacji urbanistycznej tkanki miejskiej i ważny element rekompensaty dotychczasowych zaległości cywilizacyjno-środowiskowych w rozwoju miast śląskich. Uwolnienie rozległych terenów przemysłowych wewnątrz miast stało się szansą dla rozwoju przestrzeni publicznej. Te szanse na przestrzeń publiczną w miastach śląskich tworzą kapitał społeczny bardzo istotny dla zdrowia ich mieszkańców. Ten aspekt był najważniejszym bodźcem napisania niniejszego artykułu.

Miasta śląskie już od chwili ich założenia przedstawiały obraz beżładu architektonicznego. W ich powstawaniu i rozwoju nie została wykorzystana wiedza o urbanistyce. Wynikało to przede wszystkim stąd, że wiodącą rolę w zagospodarowaniu przestrzeni miast śląskich odgrywał przemysł, jako podstawowy element miastotwórczy. Zakłady przemysłowe uzbrajane były w sieci infrastruktury technicznej, drogi publiczne, bocznice kolejowe, a powstające „u bram” kopalni, hut, koksowni, osiedla mieszkaniowe dopełniały obraz chaotycznie tworzącego się wokół tych zakładów zainwestowania miejskiego. Pomimo często wysoko ocenianego programu społeczno-socjalnego powstających osiedli robotniczych (oferowały swoim mieszkańcom żłobki, przedszkola,

opiekę zdrowotną, czasami park przyfabryczny, a nawet małe zoo czy ogród botaniczny), powstająca doraźnie struktura przestrzenna miejsko-przemysłowych terenów miast śląskich podkreślała dominujące w przestrzeni potrzeby przemysłu (przede wszystkim węglowego i przemysłów towarzyszących). Trzeba jednak, gwoli sprawiedliwości zauważyć, że w formie rekompensaty powstawały np. regionalne w swojej skali koncepcje, np. LPO (Leśny Pas Ochronny) oferujące mieszkańcom miast śląskich wypoczynek m.in. w modelowych ośrodkach wypoczynku i sportu, w pasie terenów leśnych okalających Górną Śląską Okręg Przemysłowy. To była szansa dla mieszkańców miast centrum GOP, w aglomeracji górnośląskiej, przede wszystkim dla silnie zagęszczonych miast w paśmie Katowice–Gliwice na cotygodniową „odtrutkę” w warunkach przyrodniczo i rekreacyjnie aktywnych. Rozpatrując problematykę zdrowia w skali od lokalnej (od miejsca zamieszkania, osiedla, miasta) do skali metropolitalnej (zespołu miast, aglomeracji miejsko-przemysłowej), można zauważyć, że brak opracowywania wizji rozwoju, alternatywnych koncepcji, stanowił zasadniczą przeszkodę w zmianie sposobu postrzegania potrzeb „zdrowego życia” w miastach śląskich. Brak było analiz dotyczących prawidłowości struktur przestrzennych, rozważań przede wszystkim z punktu widzenia potrzeb mieszkańców, bo politycznie nie były to sprawy najważniejsze. Dominowały wskaźniki wysokości wydobycia węgla itp. Wskaźniki wielkości powierzchni terenów przestrzeni publicznej czy też wyliczenia dotyczące udziału procentowego terenów otwartych, w tym zieleni urządzonej, nie istniały w dokumentach planistycznych miast śląskich i nie funkcjonują do dzisiaj jako wytyczne projektowe dla potrzeb planowania i zagospodarowania przestrzennego.

Odniesienie całej aglomeracji górnośląskiej do skali zdrowotności mieszkańców miast śląskich wywołuje wiele nowych problemów, z których najważniejsze dotyczą stopnia intensywności oddziaływania poszczególnych elementów struktury na zdrowie poszczególnego mieszkańca. Nowoczesne metropolie, a w szczególności ich rozległość i stopień komplikacji powinny w swojej strukturze, funkcji i obrazie być na tyle czytelne, żeby nie powodować poczucia zagubienia i zagrożenia ich mieszkańców. To jednocześnie podkreśla znaczenie projektowania struktury miejskiej i metropolitalnej dla uzyskania czytelnego obrazu miasta i metropolii. Jako architekci i urbaniści wiemy, że czytelność struktury przestrzennej zapewniają połączone, dobrze zorganizowane i zidentyfikowane przestrzenie publiczne, i to zarówno na poziomie dokumentów planistycznych, jak i na poziomie poruszającego się poszczególnego człowieka. Tworzą je komunikacyjne przestrzenie publiczne (jako sieć ulic i placów miejskich), otwarte tereny ogólnodostępne (korytarze zieleni, linearne i punktowe tereny zieleni, w tym urządzonej parkowej), prowadzące do zidentyfikowanych i zorganizowanych jednostek i elementów funkcjonalnych całej struktury. Wielkość tych przestrzeni, intensywność ich zagospodarowania, w tym udział biologicznie czynnych powierzchni, decydować też będzie o zróżnicowanym oddziaływaniu na zdrowotność mieszkańców. Stąd ważność zmian istniejącej formy i społecznego obrazu terenów poprzemysłowych dla wzmocnienia ich wartości społecznych i zdrowotnych.

W sytuacji miast śląskich następujący współcześnie proces przywracania miastu dawnych terenów przemysłowych stanowi tu dziejową wręcz szansę na zmianę obrazu miasta. Towarzyszyć mu jednak musi podnoszenie poziomu społecznej kontroli i oceny. Ważnymi kryteriami tych ocen będzie społeczna aprobata dla proponowanych rozwiązań (dyskusje publiczne dotyczące wykładanych do publicznego wglądu wariantowych koncepcji rozwiązań, a nie gotowych już dokumentów planistycznych). Wagę tej społecznej dyskusji podnosić będzie stopień odczuwalności i spełnienia kryterium zdrowia, także jako efekt wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa publicznego.

3. Przestrzenie publiczne, dobro wspólne i zdrowie

Z deklaracji i manifestów środowiskowych¹, także z naukowych publikacji² nietrudno wysnuć wniosek, że poza specjalistycznym przeświadczeniem o wieloaspektowych wartościach przestrzeni publicznych, jest to kategoria przeznaczeń terenów, których wysoka ranga „dobra wspólnego” nie ma odniesienia w dokumentach planistycznych sporządzanych w gminach. W systemie planowania przestrzennego w Polsce zadania dotyczące przestrzeni publicznych formułowane są na poziomie krajowym, jako kompetencje rządowe (wśród dokumentów programowych, rejestrów, strategii) i na tym poziomie ustalane są w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. Natomiast albo w niewielkim stopniu, albo w ogóle nie występują (nie są wyznaczane i ustalane) w dokumentach i dokumentacjach planistycznych na poziomie wojewódzkim i gminnym, wśród zadań samorządu województwa i zadań własnych gminy. W poszukiwaniu określenia pozycji planowania przestrzennego obecne praktyki samorządu terytorialnego wskazują na wyraźne niezrozumienie znaczenia roli samorządu w tworzeniu ładu przestrzennego, w ochronie i kształtowaniu krajobrazu. Także praktyka sporządzania planów miejscowych, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy dokumentuje fakt, że na poziomie kompetencji samorządu terytorialnego brak jest zrozumienia istoty ładu przestrzennego, jako „ładu integrowanego z ładem społecznym, ekonomicznym i ekologicznym”³. Zupełnie niezrozumiałe i niedoceniane jest zdrowotne znaczenie dobrego samopoczucia i jakościowych warunków rozwoju społeczeństwa – jako realizacja celów regulacji urbanistycznej.

Ten brak zrozumienia nie wynika z braku przepisów. Już przecież od 2003 roku obowiązuje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (UPIZP) wraz

¹ Karta Przestrzeni Publicznej przyjęta przez III Kongres Urbanistyki Polskiej Poznań, 4-5.IX.2009 r

² Böhm A.: Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji. PK, Kraków, 2006, s. 185; Sierpecka-Nowakowska B.: Transformacja przestrzenna Łodzi przemysłowej w procesie metropolizacji, Warszawa 2011, s. 97.

³ Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 przyjęta uchwałą Rady Ministrów 239/2011 z dnia 13 grudnia 2011 roku – Cel 6, s. 159.

z przepisami wykonawczymi i zgodnie z jej przepisami „opracowywanie projektów planów zagospodarowania przestrzennego jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, odpowiednio w skali ponadlokalnej i lokalnej” (Art.5 upizp). Oznacza to, że ustawodawca wyraźnie objął obowiązkiem planistycznym projektowanie zagospodarowania przestrzennego, wyjaśniając jednocześnie rozumienie i wymagania dla projektowania obszarów przestrzeni publicznej⁴, wraz z przepisami wykonawczymi⁵.

Praktyka w projektowaniu zagospodarowania przestrzennego w skali lokalnej dostarcza nam nazbyt wielu argumentów wskazujących, że samorządy terytorialne często z rozmysłem, celowo unikają sporządzania projektów planów miejscowych dla najważniejszych inwestycyjnie i rozwojowych terenów miejskich. Dotyczy to zarówno nie obejmowania terenów gminnych projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, ale także unikania wpływu społeczeństwa, wpływu wszystkich żywo zainteresowanych rozstrzygnięciami planistycznymi (uniemożliwienie uczestniczenia w ich kształtowaniu poprzez wydawanie decyzji administracyjnych zamiast sporządzenia planów). Jedyne bowiem w obligatoryjnej procedurze planistycznej zawarty jest obowiązek wyłożenia do publicznego wglądu i przeprowadzenia dyskusji publicznej. Najsilniejszym argumentem dokumentującym nie tylko niechlubne, ale i niezgodne z prawem zachowania samorządu terytorialnego, są obrazujące tę unikową politykę przestrzenną gminy ilości wydanych decyzji administracyjnych⁶. Ich wydawanie (zarówno decyzji o lokalizacji celu publicznego, jak i decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu) jest przejawem „bezplanowej

⁴ Przepisy ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: Art. 2., pkt.6: *Ilekcroć w ustawie jest mowa o: [...] „obszarze przestrzeni publicznej” – należy przez to rozumieć obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy; Art. 15. ust 2: „W planie miejscowym określa się obowiązkowo [...] wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych (...).”*

⁵ Przepisy Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu mpzp: § 4. *Ustala się następujące wymogi dotyczące stosowania standardów przy zapisywaniu ustaleń projektu tekstu planu miejscowego [...] „ustalenia dotyczące zasad ochrony i kształtowania ładu przestrzennego powinny zawierać określenie cech elementów zagospodarowania przestrzennego, które wymagają ochrony, określenie cech elementów zagospodarowania przestrzennego, które wymagają ukształtowania lub rewaloryzacji, oraz określenie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu terenów”; [...] „ustalenia dotyczące wymagań wynikających z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych powinny zawierać w szczególności określenie zasad umieszczania w przestrzeni publicznej obiektów małej architektury, nośników reklamowych, tymczasowych obiektów usługowo-handlowych, urządzeń technicznych i zieleni, w tym określenie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu terenów”.*

⁶ *Miasto Katowice: z „Analizy zmian w zagospodarowaniu przestrzennym.”, UM Katowice, październik 2010 r., wynika, że w okresie od 2005–2008 wydano 2557 decyzji o łącznej powierzchni 2172 ha, to jest o powierzchni ponad dwukrotnie większej niż powierzchnia terenów objętych w tym czasie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego; cytat: „trzeba uznać, że indywidualne decyzje określające warunki zagospodarowania terenów są bardzo istotnym instrumentem kształtowania rozwoju przestrzennego Katowic” (s. 35). To wskazuje, że z punktu widzenia użytkowników przestrzeni w Katowicach, jest ona bezplanowa, konfliktogenna, nieefektywna, niosąca dodatkowo, wg Kolipiński, B. Ład przestrzenny w Polsce – stan i problemy: „[...] wzrost ryzyka działań korupcyjnych”.*

urbanizacji” i uniknięciem współdziałania społeczeństwa w kształtowaniu wspólnego dobra, jakim są przestrzenie publiczne. Przejawy powyższych nieprawidłowości, potwierdzone empirycznie przez autorkę wskazują, że gminy prowadzą swoją politykę przestrzenną na niekorzyść ładu przestrzennego i bez uwzględniania potrzeby poprawy warunków życia mieszkańców.

4. Wybrane przykłady (dokumenty planistyczne) i zawarte w nich zagadnienia przestrzeni publicznych

Przedstawiane w artykule autorskie przykłady projektowanych zmian przeznaczenia dotychczasowych terenów przemysłowych, obecnie poprzemysłowych, lub nieużytków, na nowe lokalne i ponadlokalne przestrzenie publiczne mają tu charakter przykładów podbudowujących stwierdzenia teoretyczne. Przykładami są tutaj konkretne (autorskie) koncepcje rozwiązań urbanistycznych, stanowiących koncepcje i projekty miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wybranych terenów miasta Katowice⁷. Przedstawiają one propozycje zmiany przeznaczenia terenów poprzemysłowych – na przestrzeń publiczną: o randze przestrzeni ponadlokalnej/metropolitalnej (na dawnych terenach KWK Katowice, w rejonie ulicy Olimpijskiej – tj. w rejonie od Hali Widowskowo-Sportowej „Spodek” do Parku Bogucickiego), oraz o randze lokalnej przestrzeni publicznej (na terenach nieużytków poprzemysłowych w rejonie ulicy Bażantów), w południowych dzielnicach Katowic.

W obydwu przypadkach spełnione były podstawowe wymagania dla lokalizacji ogólnodostępnych przestrzeni publicznych i osiągnięcia celów „zdrowego miasta” polegających w obu przypadkach na swoistej metamorfozie terenów „odzyskanych”, „po przemyśle”, takie jak:

- Istniejące uwarunkowania oraz wynik przeprowadzonych studiów i analiz dla potrzeb planu, uwzględniających wszelkie aspekty prawidłowego planowania i zagospodarowania przestrzennego, stanowiły uzasadnienie przyjętego sposobu przeznaczenia.
- Istniała potrzeba wyodrębnienia w strukturze miasta terenów służących dobru wspólnemu, w których pojawia się prawdziwa różnorodność i wybór.
- Zagęszczenie osób przebywających w tym wielofunkcyjnym rejonie obu planów z przeróżnych powodów stanowiło wystarczającą centralizację aktywności i koncentrację ludności (przykład 1 – ponadlokalna przestrzeń publiczna – ściśle śródmieście Katowic,

⁷ Projekty miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego wykonane w czasie od maja 2009 do czerwca 2010 roku; autorka artykułu była generalnym projektantem i ich autorem wraz z zespołem wykonującym te zadania w ramach Architektoniczno-Urbanistycznego Biura Projektowo-Badawczego ARCH-URBS sp. z o.o. w Katowicach

tw. „Oś Kultury/Strefa Kultury/Nowe Centrum” – centralizacja aktywności funkcji kultury; przykład 2 – lokalna przestrzeń publiczna w mieście – koncentracja aktywności przylegających do granic opracowywanego planu terenów mieszkaniowych o wysokiej intensywności zabudowy: osiedle Odrodzenia i osiedle Bażantów).

- Dostępność piesza, pieszo-rowerowa (w promieniu do 1,5 i do 3 km): w bezpośrednim otoczeniu terenów objętych planami umożliwiony byłby dostęp mieszkańców do różnorodnych obiektów i zdarzeń z możliwością bezpośredniego kontaktu, oddziaływania i porozumiewania się.
- Zapewniony byłby proceduralnie udział społeczeństwa w decydowaniu o rozwoju społeczno – gospodarczym i przestrzennym, oraz uzyskanie akceptacji społecznej dla ustalanych planem przeznaczeń terenów na cele przestrzeni publicznej (zapewnienie ustawowe dla wyłożenia planu w ramach procedury uchwalania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, dyskusja publiczna nad projektowanymi ustaleniami planów miejscowych).
- Ustalenia obowiązującego studium wprawdzie nie wskazywały granic takich terenów, ale ustalały dla tych terenów „strefy dominacji przestrzeni publicznej” – realna była szansa na zmianę przeznaczenia terenów ustaleniami planu miejscowego dla koncepcji wyznaczenia przestrzeni publicznej.

Koncepcje projektów planów miejscowych uszczegóławiały i konkretyzowały ustalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Dlatego też przedstawiane w niniejszej publikacji przykłady dokumentacji planistycznych stanowią nieliczne przykłady planów miejscowych, w których w strukturze terenów o podstawowym przeznaczeniu wyodrębnione zostały przestrzenie publiczne wraz z określonymi w planie ustaleniami.

Ponadto znamienne jest tu wskazanie, że jako środowisko urbanistów znajdujemy się w wirze ogólnopolskich prezentacji i rozważań nt. demokratycznego zarządzania miastem, nad potrzebą tworzenia przestrzeni publicznych. Ich efektem była m.in. „Karta Przestrzeni Publicznej” adresowana do uczestników III Kongresu Urbanistyki Polskiej w 2009 roku, w której przestrzeń publiczną definiowano jako „dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. O publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania”⁸. Z takim zawodowym przeświadczeniem o ważności przestrzeni publicznych w rozwoju miast, ale i o zagrożeniach, jakie wynikają z braku dbałości o otaczającą nas przestrzeń, podjęto opracowania planów miejscowych dla dwóch bardzo różnych terenów miejskich w Katowicach.

⁸ http://www.tup.org.pl/download/2009_0906_KartaPrzestrzeniPublicznej.pdf [dostęp: 14.05.2012]

5. Metropolitalne przestrzenie społeczne – przestrzenie zdrowia społeczności ponadlokalnych (przykład 1)

Wśród tych planów obszar w rejonie ul. Olimpijskiej w Katowicach jest obszarem szczególnym – to teren strategiczny dla miasta, określany nawet mianem „Nowego Centrum”, jako „Kwartał Muzeów – Miasto Sztuki”. Na tym obszarze w okresie ostatnich kilku lat w wyniku przeprowadzonych konkursów architektoniczno-urbanistycznych opracowano projekty dla kilku ważnych dla życia kulturalnego miasta obiektów, w tym m.in.: nowego Muzeum Śląskiego, Międzynarodowego Centrum Kongresowego (MCK), Siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia (NOSPR). Nie było planu miejscowego, więc decyzje administracyjne dla warunków zabudowy a także wydawane pozwolenia na budowę dotyczyły tych konkursowych, pojedynczych i bardzo odrębnych obiektów. Te punktowe decyzje administracyjne, dla niezwykle odmiennych form zabudowy⁹, należało obsłużyć technicznie i komunikacyjnie i połączyć w harmonijną całość o wysokich walorach społeczno-ekonomicznych wraz z odpowiadającą im wysoką rangą przestrzenno-estetyczną. Dodatkowo układ przestrzenny koncepcji uwzględniać tutaj musiał projektowane równolegle z projektem planu rozwiązania komunikacyjne. Rozwiązania te stanowiły dla obszaru objętego granicami opracowania planu przesądzenia lokalizacyjne w zakresie komunikacji. Sytuację przestrzenną (także merytoryczną i prawną planu) komplikował jeszcze fakt zmienianego równocześnie z projektem planu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice „Studium II-Edycja”. W rezultacie zadanie urbanistyczne było niezwykle skomplikowane, wymagające najwyższej dbałości o stworzenie nowej jakości obszaru w stosunku do zadań rehabilitujących i rewitalizujących dawną przemysłową tożsamość tej przestrzeni. Takim walorom odpowiadała definiowana w koncepcji planu w rejonie ul. Olimpijskiej przestrzeń publiczna, spinająca i łącząca wszystkie dotychczasowe decyzje swoim wielofunkcyjnym znaczeniem. Bez tego połączenia czytelną kompozycją przestrzenną (na osi wschód-zachód), podkreślającą symboliczną w przestrzeni miasta bryłę Spodka, z grupą dominant w formie wysokościowców, tworzących „wysokie miejsca w mieście”¹⁰ dla wzmocnienia charakteru publicznych placów, promenad – te wszystkie „konkursowe budynki kultury” pozostałyby tylko grupą odrębnych pojedynczych obiektów. Założeniem było, by ta nowa centralna przestrzeń tworzyła jakościowo ważny zasób decydujący o współczesnym rozwoju Katowic. Znamienny jest tu fakt, że te tereny, przedstawiające największą wartość rozwojową, inwestycyjną, w trakcie

⁹ Wielka różnorodność rozwiązań przestrzennych, gdzie np. Muzeum Śląskie realizowane będzie jako wielokondygnacyjna kubatura podziemna, a zapowiadana przez władze miasta następną odrębną decyzją ma być wydana na wielokondygnacyjny garaż nadziemny, w bezpośrednim sąsiedztwie konkursowych obiektów MCK i NOSPR-u.

¹⁰ „wysokie miejsca”, „magia miasta”, „promenada” – sformułowania Alexander Chr., *Język wzorców. Miasta - budynki - konstrukcja*, 2009, s.321, s. 61, s. 177

prac nad planem (prace wstępne, koncepcje) stanowiły jeszcze własność Skarbu Państwa i gminy Katowice. Z przeprowadzonej oceny trzech wariantów koncepcji w aspekcie zdrowia publicznego wynikało, że o najkorzystniejszym rozwiązaniu zdecydowały walory nowej jakości wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej.

Tabela 1

Ocena przestrzeni publicznej w aspekcie zdrowia publicznego (przykład 1)

Kryteria oceny	Walory preferowanego wariantu
Komunikacja	Obsługa komunikacyjna obszaru planu – wielofunkcyjnie wykorzystywana przestrzeń: komunikacja i funkcje usługowe w różnych poziomach (pionowa segregacja ruchu jako rozwiązanie wynikające z dawnej górniczej tożsamości terenu: podziemna eksploatacja węgla)
Ochrona środowiska	Rewitalizacja terenów przemysłowych, dawnych terenów KWK Katowice, baz i składów, nieużytków – naprawa, odbudowa wartości przyrodniczo-środowiskowej terenów; Zachowanie istniejącej, wartościowej zieleni, wskazanie przestrzeni publicznej z zielenią urządzoną. Przeniesienie części obsługi komunikacyjnej pod ziemię; ograniczenie zanieczyszczeń komunikacyjnych na powierzchni, uniknięcie problemów z parkowaniem, otwarcie terenów dla rekreacji.
Czynnik społeczny	Atrakcyjna, znacząca powierzchniowo przestrzeń publiczna: wytworzenie brakującej w mieście przestrzeni integracyjnej o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym, kreacja centrum aktywności społecznych, którym towarzyszy bogactwo i wyjątkowość funkcji.
Kompozycja przestrzenna	Transformacja przestrzenno-krajobrazowa dawnych terenów przemysłowych Katowic. Czytelna kompozycja przestrzenna łącząca różne funkcje: oś wschód – zachód podkreślająca symboliczną w przestrzeni miasta bryłę Spodka – z grupą dominant w formie wysokościowców (wysokie miejsca dla orientacji w przestrzeni miasta) powiązanych wielofunkcyjną strukturą usługową (nad- i podziemną).
Czynnik gospodarczo-ekonomiczny	Wielofunkcyjnie wykorzystywana przestrzeń publiczna o charakterze metropolitalnym i wielkomiejskim; wyznaczenie miejsca rozwoju funkcji metropolitalnych miasta (oś spinająca wszystkie dotychczas wydane punktowe decyzje) przekłada się na efekt gospodarczej promocji i wysokiej atrakcyjności ekonomicznej; ożywienie gospodarcze – wpływ na podwyższenie wartości gruntów tej części miasta i sąsiednich nieruchomości.

Rys. 1. Przykład metropolitalnej przestrzeni publicznej – Projekt miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie ulicy Olimpijskiej, Katowice 2009; PP – projektowana przestrzeń publiczna: a) Struktura gruntów – klasy użytków; 1 – tereny przemysłu, baz i składów (dawny teren górniczy KWK Katowice); b) Rysunek koncepcji planu miejscowego ustalający tereny wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej; c) Koncepcja planu miejscowego z oznaczeniem lokalizacji: 1 – Spodek, 2 – Międzynarodowe Centrum Kongresowe (MCK), 3 – Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia (NOSPR), 4 – Muzeum Śląskie

Fig. 1. Example of metropolitan public space - The master plan in the area of Olimpijska Street in Katowice, 2009; PP – The designed public space: a) The kind of the existing ground structure – grounds used; 1 – the industrial and storing areas (the former mining area KWK Katowice); b) The drawing of the master plan concept deciding about the multifunctional public space; c) The concept of the master plan signing the location: 1 – Spodek The Concert-Sport Hall, 2 – The International Congress Centre (MCK), 3 – The National Symphonic Orchester of the Polish Radio (NOSPR), 4 – The Silesian Museum

6. Lokalne przestrzenie społeczne – przestrzenie zdrowia społeczności lokalnych (przykład 2)

Dla określenia możliwości rozwoju obszaru objętego projektem planu duże znaczenie miała istniejąca sytuacja przestrzenna: położenie obszaru objętego planem pomiędzy intensywnie zabudowanymi terenami (osiedle Odrodzenie i osiedle Bażantów - ponad 10 tys. mieszkańców w zasięgu bliskiego spaceru do projektowanego lokalnego centrum) oraz

między terenami niezabudowanymi o charakterze terenów zieleni urządzonej (cmentarz) i dużym kompleksem leśnym. Uzasadnieniem dla proponowanych rozwiązań przestrzennych jest dotychczasowy brak wyodrębnienia w strukturze przestrzennej dzielnic południowych terenów lokalnego centrum dla mieszkańców dzielnicy Ochojec i Piotrowice. Przyjęta koncepcja ustala kompozycję osiową założenia podkreśloną dominantą kulturową - bryłą istniejącego kościoła. W ten sposób włączono tradycyjnie ważny w urbanistyce (szczególnie eksponowany w renesansie i baroku) widok na kościół dla idei kształtowania placów i przestrzeni wspólnych. Świąteczny dźwięk dzwonów i gwar są czynnikami dodatkowo kształtującymi atrakcyjny i wartościowy klimat przestrzeni publicznych.

W preferowanym wariantcie zaproponowano wyznaczenie przestrzeni ogólnodostępnej: lokalną przestrzeń publiczną, oznaczoną symbolem LPP – o przeznaczeniu podstawowym: tereny przestrzeni publicznej o charakterze lokalnego centrum. Stanowią ją ogólnodostępne tereny komunikacji pieszo-jezdnej i rowerowej, urządzone place i skwery wraz z zielenią urządzoneą towarzyszącą. Przestrzeń ta ma spełniać nie tylko funkcję połączenia osiedla Bażantów z osiedlem Odrodzenia, ale przede wszystkim funkcję lokalnego forum, jako placu, miejsca spotkań i wypoczynku otoczonego pierzejami handlowo-usługowymi. Centrum przybierze formę handlowych uliczek, alei i placów, których „ściany” utworzone będą przez zabudowę mieszkaniową wielorodzinną z usługami w parterach. Istotne dla tej przestrzeni będzie także uzupełnienie zielenią urządzoneą – w formie alei drzew i zieleni na placach oraz mała architektura (rzeźby, fontanny, siedziska), letnie ogródki kawiarniane oraz oświetlenie, z wymaganiem starannej aranżacji nawierzchni „podłogi” placu i uliczek.

Tabela 2

Ocena przestrzeni publicznej w aspekcie zdrowia publicznego (przykład 2)

Kryteria oceny	Walory preferowanego wariantu
Komunikacja	Układ dostosowany do potrzeb obsługi komunikacyjnej obszaru planu – zapewnienie pieszo-rowerowego połączenia osiedla Odrodzenie i osiedla Bażantów, stworzenie wewnętrznej, bezpiecznej przestrzeni
Ochrona środowiska	Rewitalizacja terenów przemysłowych, dawnych terenów baz i składów, nieużytków – naprawa, odbudowa wartości przyrodniczo-środowiskowej terenów; zachowanie zieleni ogródków działkowych, wprowadzenie zieleni urządzonej towarzyszącej na terenie lokalnej przestrzeni publicznej, nowe tereny przewietrzane o przepuszczalnej nawierzchni
Czynnik społeczny	Wyodrębnienie lokalnego centrum, obszaru o szczególnym znaczeniu dla bliskich kontaktów i codziennej egzystencji człowieka; znacząca powierzchnia aktywnej i bezpiecznej przestrzeni publicznej – wpływ na podwyższenie jakości życia; przestrzeń integrująca mieszkańców – budowanie sąsiedztwa; atrakcyjna społecznie przestrzeń łącząca różne funkcje, skupienie usług publicznie ważnych, użytecznych – ogólna dostępność i bliskość z miejsc zamieszkania
Kompozycja przestrzenna	Uporządkowanie przestrzenne terenu z założeniem kompozycji osiowej, podkreślonej dominantą kulturową istniejącego kościoła; układ przestrzeni komunikacji pieszej: publiczny plac z dojściami, miejsce spotkań i wypoczynku – uzupełnione zielenią urządzoną, parkową i małą architekturą
Czynnik gospodarczo-ekonomiczny	Wydzielenie przestrzeni publicznej daje szansę stworzenia efektywniejszego układu przestrzennego w znaczeniu ekonomicznym; wpływ na podwyższenie wartości gospodarczej (w tym cen nieruchomości), również terenów sąsiadujących

Rys. 2. Przykład lokalnej przestrzeni publicznej - Projekt miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie ulicy Bażantów, Katowice, 2009; PP – projektowana przestrzeń publiczna: a) Struktura gruntów, klasy użytków; 1 – tereny przemysłu, baz i składów; b) Rysunek koncepcji planu ustalający tereny lokalnej przestrzeni publicznej; c) Fragment koncepcji planu z terenami przestrzeni publicznej PP (1LPP) na osi istniejącego kościoła stanowiącego dominantę kulturową lokalnego centrum, 2 – istniejący kościół

Fig. 2. Example of local public space – The designed master plan in the area of Bazantow Street in Katowice, 2009; PP – The designed public space: a) The kind of the existing ground structure – grounds used; 1 – the industrial and storing areas; b) The drawing of the concept of the master plan setting (regulating) the areas of the local public space; c) The part of the concept of the master plan shown along with the areas of the public space (1LPP) suggested within the axis of the church, which is the cultural dominating element in the local centre, 2 – the existing church

7. Podsumowanie

Współczesna urbanistyka jak wiele ważnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego podlega w swoim wymiarze praktycznym (stanowienia prawa) niezwykle silnej presji. Presja ta dotyczy wymiernego efektu podejmowanych decyzji gospodarczych, od których zależy zyskowność inwestycji. Stąd tak ważne jest profesjonalne zarządzanie przestrzenią zbudowaną, ze szczególnym uwzględnieniem ładu przestrzennego i dobra wspólnego. Jesteśmy świadkami zabudowywania terenów dolin rzecznych pojedynczymi budynkami jednorodinnymi, a nawet całymi zespołami zabudowy osiedlowej (orurowanie potoku, by

zabetonować jego powierzchnię dla potrzeb drogowo-parkingowych), także wznoszenia budynków mieszkalnych na terenach zdegradowanych, przemysłowych (na hałdach, składowiskach) oraz w bezpośrednim ich sąsiedztwie (na terenach dotychczasowych stref ochronnych) bez wcześniejszego zrewitalizowania hałd, czy innego unieszkodliwienia ich uciążliwego zdrowotnie oddziaływania. Bez względu na uciążliwy hałas przybliża się zabudowę mieszkaniową do linii kolejowych, sytuuje się budynki w zasięgu oddziaływania trakcji elektrycznych (a nawet pod liniami wysokiego napięcia). Przyczynia się do tego brak planów miejscowych i zamiennie wydawanie pozwoleń na budowę w trybie decyzji administracyjnych, zamiast w zgodności z ustaleniami planów miejscowych. Zagospodarowywanie terenów miejskich przy pomocy decyzji nie ma nic wspólnego z odpowiedzialnością za warunki środowiskowe, w tym zdrowotne życia ludzi (ani z podstawowym ustawowym wymaganiami ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju). Brak pokrycia planami miejscowymi centralnych, śródmiejskich terenów, przy wzmożonym zainteresowaniu inwestycyjnym powoduje, że w trybie uznania decyzji administracyjnych wydawane są pozwolenia na budowę nie tylko pojedynczych obiektów, ale całych osiedli mieszkaniowych. Problem ten leży w całości w sferze formalnych kompetencji organów samorządu terytorialnego, który wybiera tryb decyzji, żeby uniknąć krępującego dowolność przestrzegania ustaleń planistycznych.

W praktyce planistycznej spotykamy się często z sytuacją, gdy w formalno-prawnych dokumentach o przystąpieniu do sporządzania planów miejscowych, w ich uzasadnieniach zawierane są wręcz nazwiska i nazwy firm – inwestorów, dla których gmina przystępuje do sporządzania planu. Na takie „dedykowanie” inwestorom planu miejscowego przez gminę nie reagują służby wojewody upoważnione przecież do przestrzegania zgodności z prawem. W ten sposób następuje na poziomie gminy podporządkowanie rozstrzygnięć przestrzennych, w tym również niezwykle ważnych, bo wpływających na społeczno-zdrowotny wymiar przestrzeni, na osiągnięcie dobrej jakości życia – decyzjom gospodarczym konkretnych inwestorów. Oznacza to zawłaszczenie i sprzeniewierzenie się istocie publicznych, społecznych wartości w planowaniu przestrzennym. Ustawowe „władztwo planistyczne gminy” przyjmuje postać „samowładztwa”, gdy o kształcie przestrzeni decyduje samorząd lokalny, a ściślej urzędnicy realizujący obiecanie inwestorom dyspozycje przestrzenne, bez możliwości oderwania się od spektakularnych interesów lokalnych. I ostatecznie, jeśli projektanci nie ulegają tej urzędniczej presji gmina odstępkuje od sporządzania planów.

Tak jak w przypadku wzrastającej jednak (choć niezbyt szybko) społecznej wrażliwości na wartości przestrzenne otoczenia, na wartości środowiska przyrodniczego, kulturowego, na ład przestrzenny, kompozycję i estetykę, tak w odniesieniu do zdrowia, rozumianego jako kategoria przestrzennej jakości środowiska miejskiego, nadzieja jest przede wszystkim w edukacji, w podnoszeniu poziomu zrozumienia dla ogólnego wyczulenia na zależności zdrowotne ogólnodostępnych terenów otwartych, w tym terenów zieleni. Te dostępne publicznie tereny powinny tworzyć swoistą sieć terenów prowadzących od drzwi domu,

poprzez zielone korytarze (aleje) bezpiecznych dróg publicznych, siecią ciągów pieszo rowerowych prowadzić powinny dzieci do szkół, dorosłych do pracy, wypoczywających do terenów sportowych i rekreacyjnych, miłośników natury w ostoje leśne, parki rzeczne i wszelkie inne, a wszystkich uczestniczących w życiu publicznym, spotykających się, by doprowadzały do przestrzeni publicznych, placów w centrach lokalnych i ponad lokalnych. Mapa zdrowych przestrzeni publicznych to mapa przestrzeni zaprojektowanych dla dobra wspólnego.

Jeśli tak poważnie traktujemy urbanistykę i planowanie przestrzenne, w tym projektowanie terenów przestrzeni publicznych w planach miejscowych jako część współczesnej kultury, szukamy w ich wyodrębnieniu, w ich przywracaniu poważnych argumentów społecznych, także zdrowotnych – a uzyskujemy jako urbaniści niezrozumienie samorządów terytorialnych, także brak wsparcia samorządów zawodowych, to może należy przyznać, że jedynie osłaniamy czas, żeby nie dopuścić do utrwalania się tendencji „niezdrowego życia”, które odbijać się będą negatywnie na szansach przyszłych pokoleń. Także i to, że ten brak reakcji zostanie kiedyś odwrócony, że ważne będą wybory mieszkańców, że wzrośnie wiedza o wpływie zdrowego otoczenia na kondycję ludzi, oraz że podejmowane będą próby dotrzymywania standardów europejskich w dziedzinie zasad kształtowania środowiska przestrzennego¹¹.

Nadzieja we wzroście wzajemnej aktywności, w propagowaniu dobrych wzorców i w powszechnym korzystaniu z narzędzi takich jak miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które wpływać powinny na przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego zapewniając zdrowe otoczenie fizyczne i społeczne.

Bibliografia

1. Alberti L.B.: Książ dziesięć o sztuce budowania. PWN, Warszawa 1960.
2. Alexander C.: Język wzorców. Miasta – budynki – konstrukcja, GWP, Gdańsk 2009.
3. Analiza zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, 2006–2010, UM Katowice, październik 2010.
4. Böhm A.: Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji, PK, Kraków 2006.

¹¹ Formułowane w wielu dokumentach przyjętych przez Polskę, m.in. w Konkluzji Rady Unii Europejskiej na temat architektury: udział kultury w zrównoważonym rozwoju.13.12.2008 PL Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2008/C 319/05, „promować takie zarządzanie projektami, które sprzyjałoby wykorzystywaniu i rewitalizacji terenów i budynków, zwłaszcza nieużytków poprzemysłowych”, s. 13, w Rezolucji Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie z dnia 20 listopada 2008 r. w sprawie zdrowia i dobrej kondycji młodych ludzi, 2008/C 319/01, „zdrowy rozwój zależy głównie od zdrowego otoczenia fizycznego i społecznego”, s. 2.

5. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, C 319, Tom 51, 13 grudnia, Rezolucja Rady i przedstawiciele rządów państw członkowskich zebranych w Radzie z dnia 20 listopada 2008 r. w sprawie zdrowia i dobrej kondycji młodych ludzi; Konkluzja Rady Unii Europejskiej na temat architektury: udział kultury w zrównoważonym rozwoju, <http://eur-lex.europa.eu/>, 2008. [dostęp: 15.05.2012].
6. Karta Przestrzeni Publicznej przyjęta przez III Kongres Urbanistyki Polskiej Poznań, 4–5.IX.2009.
7. Kolipiński B.: Ład przestrzenny w Polsce – stan i problemy. Ekspertyza na zlecenie MRR, 2011 http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny [dostęp: 10.05.2012].
8. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 przyjęta uchwałą Rady Ministrów 239/2011 z dnia 13 grudnia 2011 roku.
9. Sierpecka-Nowakowska B.: Transformacja przestrzenna Łodzi przemysłowej w procesie metropolizacji. KPZK PAN, Warszawa 2011.
10. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu mpzp, Dz. U. nr 164, poz. 1587.
11. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. nr 80, poz. 717 z późn. zm.